

sluiten. Het is uiterst nuttig om te lezen wat er allemaal fout kan gaan bij het opstellen van politieke en sociale maatregelen.

Zoals in de inleiding hierboven betoogd, is de sociale en culturele context waarin de uitoefening van de geneeskunde plaatsvond thans een belangrijk veld van onderzoek. De vier besproken boeken sluiten hier alle bij aan. Daarbij valt de lezer één ding op: het ingrijpen van landelijke overheidsinstanties heeft niet altijd de gewenste gevolgen en lokale preventieve maatregelen werken dikwijls beter. Deze boodschap is zowel in het boek van Companje als in *De vreselijkste aller harpijen* van Rutten te lezen.

A. M. Luyendijk-Elshout

MIDDELEEUWEN

K. Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung/De abdijkerk te Rolduc. Bouwgeschiedenis en betekenis* (Dissertatie Leiden 1998, Clavis kunsthistorische monografieën XVIII; Utrecht: Clavis stichting publicaties Middeleeuwse kunst, 1998, 224 blz., f69,50, ISBN 90 75616 06 6). H. J. Lenferink, *De St. Plechelmuskerk te Oldenzaal. Vorm, geschiedenis en betekenis* (Dissertatie Leiden 1998, Clavis kunsthistorische monografieën XVII; Utrecht: Clavis stichting publicaties Middeleeuwse kunst, 1998, 221 blz., f75,-, ISBN 90 75616 05 8). R. J. Stöver, *De Salvator- of Oudmunsterkerk te Utrecht* (Dissertatie Utrecht 1997, Clavis kunsthistorische monografieën XVI; Utrecht: Clavis, 1997, 200 blz., f69,50, ISBN 90 75616 04 x).

De bovengenoemde zeer fraai uitgegeven werken zijn architectuurhistorische studies betreffende romaanse kerken in Nederland. De auteurs streven ernaar de bouwgeschiedenis van deze kerken te plaatsen in haar historisch verband en vooral meer gegevens te verzamelen omtrent de (al dan niet reeds bekende) opdrachtgevers om zo tot een (preciezere) datering te komen van de stichting of van onderdelen van hun objecten. Een bespreking ervan in de *BMGN* is daarom niet misplaatst. Het streven zelf is niet nieuw en niet uniek — zie bijvoorbeeld J. W. Boersma's studie van de Walburgkerk in *Groningen 1040* — maar de drie auteurs in kwestie hebben een beperkter doel, waarbij zij verwijzen naar de inzichten van hun promotor, de Leidse hoogleraar Mekking, namelijk om aan de opdrachtgevers de uitsluitende intentie toe te schrijven hun eigen politieke machtspositie te versterken of te beklemtonen. Het is de vraag of een zo eng model tot een bevredigend resultaat leidt.

Ten eerste de studie van Hardering. Deze auteur behandelt op klassieke wijze de architectuurgeschiedenis der kerk van de abdij Kloosterrade/Rolduc, gesticht in 1104. Ten aanzien van de uit de Middeleeuwen stammende delen geeft hij de bronnen en historische samenhangen aan, beschrijft hij het gebouw en gaat hij in op de stand van het onderzoek. Hij zet de bouwgeschiedenis uiteen op basis van schriftelijke gegevens en van hetgeen de kerk zelf aan inzichten oplevert en analyseert het bouwtype in een vergelijkend onderzoek. En telkens brengt hij een politiek motief voor de keuze van de bouwstijl door de opeenvolgende opdrachtgevers naar voren. In dat opzicht sluit hij dus aan bij de 'iconologische' stroming, die niet uit is op het vaststellen van samenhangende 'kunstlandschappen' maar houvast zoekt in een historische, politieke context. Boeiend is het overzicht aan het begin van het werk van de ingrijpende restauraties die in de tweede helft van de negentiende eeuw door Pierre Cuypers en in het begin van de twintigste eeuw door Jos Cuypers zijn ondernomen en de uiteenzetting over de beschildering van de hele kerk door Matthias Goebbels (1895-1902/1904). Het opmerkelijkste

resultaat van Harderings onderzoek is de nieuwe datering van de crypte met haar interessante 'drieconchen'(klaverblad)vorm, een type dat van romaanse kerken uit Keulen bekend is. Volgens Hardering behoort de crypte in deze vorm niet tot de in 1108 gewijde kerk, die een hallen-crypte zou hebben gehad, maar past hij bij de bouw van een nieuw dneconchenvormig koor vóór 1224. Het oudere, in 1130 voltooide koor had deze vorm nog niet, maar was vierkant met een apsis. Voor de drieconchenvorm zou door de hertogen van Limburg, sinds 1136 in het bezit van de voogdij van Kloosterrade, zijn gekozen om zich een grafkerk te verschaffen vergelijkbaar met die der graven van Gelre in de Munsterkerk van Roermond, uit een soort concurrentiemotief. Nu is de cisterciënzer abdij bij Roermond pas in 1218 gesticht en de Munsterkerk eerst in 1220 gewijd. Wanneer de vernieuwing van het koor en de crypte van Rolduc inderdaad door de Munsterkerk is geïnspireerd en dus na 1218 maar voor 1224 is gebouwd, hebben de Limburgers hun beslissing wel bliksemsnel genomen, maar onmogelijk is dat niet. Uiteraard zoekt Hardering een verklaring voor de intrigerende passage in de *Annales rodenses* over een in Rolduc gevolgde bouw 'scemate Iangobardino'. Volgens hem slaat de term op het in het Rijn/Maasgebied zeldzame pseudotransept. In dit geval is, meent hij, het voorbeeld van de Mariakerk in Utrecht gevolgd waar een relatie met de dom van Navarra aannemelijk is. Aangaande de westbouw van de kerk, die waarschijnlijk van kort voor de plechtige wijding in 1209 dateert, meent de auteur dat hiervoor een oorspronkelijk op de Sint Servaas in Maastricht geïnspireerd plan bestond, maar bij de uitvoering halverwege is gekozen voor aansluiting bij het onder andere in Sint Truiden gerealiseerde type van de paltskerk in Aken.

Om zijn studie de gewenste historische context te verschaffen onderbreekt de auteur haar met gesserende overzichten van dynasties in het Maas/Nederrijngebied, hun bezittingen en hun onderlinge betrekkingen. Zij dienen om de theorie te toetsen dat de verschillende bouwfases van Rolduc een afspiegeling vormen van de machtspolitieke pretenties en ambities van de voogden. Bij gebrek aan tastbare gegevens moet hij daarbij echter zijn toevlucht nemen tot hypotheses omtrent 'symbolen' en 'bewuste citaten', die voor de lezer niet zo evident zijn. Een paar voorbeelden. De architectuur van de oostzijde van de abdijkerk heet een 'bewust citaat' van de Keulse dom dat er toe diende de erfelijke aanspraken van de Saffenbergs — ten tijde van de bouw voogd van de dom en van Rolduc — op de voogdij van de dom tot uitdrukking te brengen (99a). Dat rijmt slecht met het feit dat al voor de voltooiing de voogdij over Rolduc als bruidsschat aan een dochter des huizes werd meegegeven. Een ingenieuze redenering om de plaats te bepalen van het graf van Hendrik II van Limburg in de crypte (1167) op grond van de sporen van vier bijzondere zuilen gaat gepaard met een beschouwing over de symbolische betekenis van juist die locatie, mede naar analogie van de wijze waarop in de Servaasabdij in Maastricht twee late Karolingers, de hertogen Karel en Otto van Lotharingen begraven werden (113). Nu zijn in de Sint Servaas geen graven van deze personen te vinden. Er ligt een cenotaaf voor Karel en volgens een vrij plausibele overlevering is Otto in Nijvel begraven (C. A. A. Linsen in zijn dissertatie van 1985 en bij herhaling in het *KNOB-Bulletin* van 1992), hetgeen aan de symboliek (die op bladzijde 178 nog eens in ander verband dienst doet en ook in de samenvatting voorkomt) haar kracht ontnemt zolang niet aan te tonen is dat het misverstand omtrent Karel in de twaalfde eeuw een rol gespeeld heeft. (Het misverstand betreffende Otto is van veel later datum.) Hoe dat zij, in Rolduc was de diepe betekenis van de grafplaats een goede halve eeuw later blijkbaar al vergeten: bij de verbouwing van de crypte vóór 1224 zijn de zuilen in kwestie verhuisd — over wat er toen met het graf van Hendrik II gebeurd kan zijn laat Hardering zich niet uit. Men kan zulke hypotheses over een bewuste machtspolitieke symboliek zien als onschuldige iconografische franje aan een architectuurhistorisch onderzoek. Dat is niet goed mogelijk wanneer het gaat om de westbouw van de kerk (ca. 1200 -1209). Hier geeft Hardering als verklaring voor de kennelijke wijziging in het bouwplan — eerst aanslui-

ting bij de westbouw van de Sint Servaas, daarna een heel andere oplossing — dat de attractie van het Maastrichter voorbeeld in 1204 voor de voogd, de hertog van Limburg, was verdwenen toen de Sint Servaas zijn rijksonmiddellijke status had verloren als gevolg van een koninklijk privilege voor Brabant (178-179). Het door hem geciteerde diploma is echter een falsum (zoals door Niermeyer al in 1935 werd aangetoond) en de status van de abdij bereikte pas later, in 1232, zijn hoogtepunt toen keizer Frederik II de door het kapittel gepretendeerde rijksonmiddeltijkheid officieel erkende (Linssen, *Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht*, 1985). Voor de wijziging in de plannen van Rolduc moet dus een andere uitleg worden gezocht dan de vooronderstellingen van Hardering hem aanreikten. Dit alles tast natuurlijk niet de waarde van het architectuurhistorische onderzoek aan. Harderings boek is uiterst grondig en bovendien steeds helder geformuleerd, een waardevolle bijdrage tot de kennis van Rolduc.

Het proefschrift van Lenferink gaat over de bouw van de Sint Plechelmus in Oldenzaal. Op een inleiding over de geschiedenis van de kerk en (niet steeds van inzicht getuigend) van de stad Oldenzaal volgt een beschrijving van de architectuur der Plechelmuskerk, waarbij de schrijver eerst zijn bronnen en de architectuur van het gebouw in de huidige toestand behandelt en daarna de resultaten van dit onderzoek bijeenzet. Een groot probleem vormt hierbij de schaarste aan schriftelijke bronnen, die pas vanaf het midden van de vijftiende eeuw voorhanden zijn. Daarna bepaalt de auteur de plaats van het gebouw binnen de bouwkunst van de twaalfde en dertiende eeuw en vervolgens geeft hij een beschouwing over de historische context en de 'iconologie' (betekenis) van de architectuur.

Als gevolg van de geïsoleerde ligging van dit grote romaanse bouwwerk binnen de grenzen van het tegenwoordige Nederland kreeg de Plechelmuskerk tot nu toe te weinig aandacht. Kunsthistorici, uitgaande van de plaats ervan in een bepaalde 'kunstregio' (Mühlen, Kubach en Verbeek), waren geneigd haar in de tweede helft van de twaalfde eeuw te dateren. Schrijver voelt meer voor een ontstaan tussen 1130 en 1150. Hij doet dit op grond van door hem vastgestelde parallellen van het Saksische ciboriumgewelf op driekwart zuilen dat men ook in de grafkerk van keizer Lotharius III in Königslutter (bij Brunswijk) en andere Saksische bouwwerken uit dezelfde tijd aantreft. Dit verband met de Saksische architectuur wil hij zien, niet als een natuurlijke oriëntatie op Westfalen, maar als uitdrukking van de nauwe band van de door hem als bouwheer beschouwde Utrechtse bisschop Hartbert (1139-1150) met de partij der Weifen, een manifestatie van zijn macht aan de oostgrens van zijn bisdom in een Staufischgezinde omgeving. Daarnaast stelt hij overigens vast dat bij de bouw het voorbeeld van de Utrechtse dom is gevolgd en er parallellen zijn met de bouwtrant van de hervormingsbeweging.

Op grond van dendrologisch onderzoek kon de voltooiing van het gotische koor op 1493/1494 worden bepaald. Lenferink vermoedt dat de translatie van bisschop Balderik (1481) aanleiding vormde tot de uitbreiding van het koor. De toren had oorspronkelijk geen ingang aan de westzijde en heeft van binnen het karakter van een westkoor. Schrijver neemt aan dat de bouw ervan begonnen is onder bisschop Otto II van Lippe (1215-1227) gezien de overeenkomsten met wat hij als 'huisstijl' van de Lippes sinds Bernhard II ziet. Hij verwijst daarbij naar het westkoor in één toren van de dom van Paderborn, een bisdom dat als 'huisbisdom' van de Lippes beschouwd kan worden en interpreteert, in overeenstemming met zijn 'model', de Oldenzaalse toren als een symbool van de machtspolitiek van dit geslacht.

Helaas moet men vaststellen dat schrijvers voorstellen voor een nieuwe datering van kerk en toren beheerst worden door zijn bedoeling in de architectuur een politieke manifestatie te zien en dat komt de overtuigingskracht ervan niet ten goede. Wat de kerk aangaat leidt die intentie tot een cirkelredenering: aspecten van de architectuur doen hem denken aan een door hem als 'Welfisch' gekwalificeerde bouwstijl. Daarom moet hij in bouwheer Hartbert een uitgesproken aanhanger van de Weifen zien die vanuit die gezindheid koos voor een navolging van de

grafkerk van Lotharius. Nu ligt de keuze van Hartbert als bouwheer voor de hand. Hij kwam uit het noorden en was erop bedacht de positie van het Sticht in Drenthe en Overijssel te versterken, waarbij hij de dynastieke belangen van zijn geslacht niet uit het oog verloor — een aspect waaraan Lenferink voorbijgaat. Het is de vraag of hij bij zijn bemoeienis met de Plechelmuskerk inderdaad niet enkel zijn eigen gezag in Twente wilde dienen, maar ook verder strekkende partijpolitieke bedoelingen had. Lenferink, die een deel van zijn dissertatie vult met een schoolse opsomming van de geschiedenis van investituurstrijd en Staufisch-Welfische tegenstellingen, toont een enigszins grappig aandoende parti-pris voor al wat Welfs is en hij wil Hartbert graag in rijkspolitiek verwickeld zien. 'Er is geen aanleiding', meent hij op bladzijde 173a, 'bisschop Hartbert te plaatsen in het kamp der Hohenstaufen' — maar daarmee maakt hij de prelaat nog niet tot hun tegenstander. Dat belet de auteur niet om in een volgend hoofdstuk Hartbert voor te stellen als een uitgesproken partijganger van de Weifen die *daarom* bij de bouw van de kerk in Oldenzaal de invloed van Königsutter recipieert.

Is dat zinvol? De grafkerk van Lotharius heeft in deze periode en in dit gebied grote invloed op de architectuur gehad. Een direct of indirect verband kan dan ook niet verbazen. Verschillende kerken van dit Saksische type lagen aanzienlijk dichter bij het Sticht Utrecht dan Königsutter. (Lenferink noemt zelf Freckenhorst bij Münster). Moeten wij werkelijk denken dat Hartbert uit pro-Welfse sympathieën de grafkerk van Lotharius zou imiteren? De uit (Sex)bierum afkomstige Fries had weinig reden om zo pro-Saksisch te zijn. Keizer Lotharius was, naar men aanneemt, juist degene die het oorspronkelijk aan Utrecht toegewezen Oostergo en Westergo aan Holland had vergeven, waarna de Staufische koning Koenraad III die landstreken in 1238 weer aan Utrecht had gerestitueerd (onder de getuigen bevond zich de graaf van Saffenberg, tot kort daarvoor voogd van Rolduc). Zonder het partijpolitieke model had de schrijver meer aandacht kunnen geven aan de door hem geconstateerde affiniteit in de architectuur met stichtingen van de gregoriaanse hervormingsbeweging en kunnen wijzen op de aantoonbare relatie van Hartbert met het (in zijn tijd) nog strenge Kloosterrade, waar al voor hij zelf bisschop werd zijn zoon was ingetreden en waarmee andere bindingen van zijn geslacht te vermoeden zijn.

De lezer krijgt de indruk dat ook de vergelijking met andere bouwwerken beperkt wordt door het zoeken van de auteur naar politieke betekenis waardoor deze tot een vertrokken beeld (en vervolgens datering) komt. Het valt bovendien te betreuren dat de schrijver geen korte blik op het totale bouwwerk geeft en daarmee de lezer de toegang tot de architectuur ervan afsnijdt, terwijl de architectuurbeschrijving blijft steken in een optelling van elementen en een analyse van de architectuur ontbreekt.

Terwijl Hardering en Lenferink hun studies wijdden aan bestaande kerken, koos Stöver tot zijn object de bouwgeschiedenis van de aan het eind van de zestiende eeuw met de grond gelijk gemaakte Salvatorkerk (Oudmunster) in Utrecht. Dat geeft aan zijn boek iets van een speurdersroman. De reconstructie van de opeenvolgende bouwfasen is in feite gebaseerd op twee zestiende-eeuwse tekeningen met daarop aangegeven afmetingen en op de resultaten van archeologisch onderzoek uit de jaren 1930. De auteur weet aan de hand van die gegevens annemelijke nieuwe opvattingen naar voren te brengen ten aanzien van de hoogst ongewone proporties van de afgebroken basiliek. Deze bestond toen uit een westbouw, een uiterst kort schip, een breed dwarsschip en een lang koor. De ongebruikelijke onderlinge verhouding van de verschillende delen verklaart de auteur hieruit, dat de kerk in haar oudste vorm een grote zaalkerk was die vervolgens verbouwd werd maar wel — volgens Stöver wegens het grote respect dat men voor de oorspronkelijke stichter, Willibrord, voelde — binnen de omtrekken van de voorganger. Die gereconstrueerde omtrekken vormen dan ook de basis voor de veronderstelde bouwgeschiedenis van Oudmunster, die de auteur helder en controleerbaar schetst.

Hij reconstrueert een oudste gebouw in de vorm van een grote zaalkerk (31,90 x ca. 12 m) met geïncorporeerde oostelijke annex. Het ongebruikelijke hierbij is niet dit bouwtype zelf maar de datering ervan. Want volgens Stöver hebben we hier te doen met de door Willibrord gestichte missiekerk uit het eind van de zevende of het begin van de achtste eeuw, waarvan na de invallen van de Noormannen nog slechts een ruïne resteerde. Daarmee zou die de grootste tot nu toe bekende zaalkerk uit deze vroege periode zijn en zouden missiekerken toen al een zeer veel grotere omvang gehad kunnen hebben dan men pleegt aan te nemen. De oostelijke annex zou volgens de auteur niet als koor, maar als grafruimte zijn ingericht aangezien hij van buitenaf via gangen toegankelijk was. De sarcophagen die er in onze eeuw zijn aangetroffen zouden volgens hem bisschopsgraven zijn uit de achtste of negende eeuw (en niet, zoals tot nu toe aangenomen, uit de tiende of elfde eeuw dateren). Sporen van een meer naar het oosten gelegen gang kunnen volgens de auteur teruggaan op een onder bisschop Balderik tegelijk met de kerk (975?) gewijde grafruimte voor de familie van deze prelaat, eventueel in de vorm van een buitencrypte. Balderik (918-975) was, zoals bekend, de bisschop die Utrecht weer tot zetel van het episcopaat maakte en degene die de restauratie van Oudmunster ter hand moet hebben genomen.

De zestiende-eeuwse tekeningen tonen een rechthoekige torenschacht die in volle hoogte naar het schip open stond. De spitsen aan weerszijde, die er het aanzien van een façade met twee torens aan geven, moeten uit de late Middeleeuwen, waarschijnlijk vóór 1346, dateren. Volgens Stöver behoort de toren zelf tot de groep navolgingen van de westbouw van de paltskapel te Aken, die uiterlijk uit de tijd van Otto III moet dateren. Hij sluit Balderik als opdrachtgever van deze verandering uit om niet helemaal duidelijke politieke redenen en opteert voor de periode 975-1010. Omdat dit bij navolgingen van Aken past, neemt hij aan dat de toren een zogeheten 'Herrscheremporium' bevatte. De verbouwing van zaalkerk tot basiliek dateert Stöver in dezelfde tijd en de vreemde verhouding tussen een zeer breed middenschip en extreem smalle zijbeuken (1:5) zou erop wijzen dat hier geen sprake is van een schip maar van een bisschoppelijk paltsatorium. Alweer om politieke redenen kiest hij daarbij voor bisschop Ansfried (995-1010) als bouwheer. Op stilistische gronden echter prefereert hij voor de verbouwing van het koor een datering in het derde kwart van de elfde eeuw — en dus vóór het episcopaat van bisschop Willem I — waarbij het oorspronkelijke koorgedeelte een heel kort middenschip werd, verlengd door het uitbreken van de oostelijke torenwand. Toen verdween ook de oostelijke annex met de bisschopsgraven en werd de toren opgehoogd.

Nog meer dan zijn collega's is Stöver afhankelijk van resultaten van recent historisch onderzoek naar de verschillende bisschoppen en andere opdrachtgevers en hij geeft daaraan veel aandacht. Zijn fixering van wijdingsjaar (975) en wijdingsdatum is scherpzinnig. Maar al gauw daarna was men in Utrecht niet meer met deze kerk tevreden. Nog voor bisschop Adalbold zijn dom ging bouwen (1017-1023) ging men immers volgens hem tot een zeer grondige vernieuwing van Oudmunster over. Zaalkerk werd basiliek en het gebouw kreeg het westwerk dat voortaan zijn gezicht bepaalde. Welke bisschop daarvoor verantwoordelijk was, is niet overgeleverd maar de keus is niet groot wanneer de oude kerk pas in 975 haar volle glorie bereikte. Folkmar (976-990) sluit schrijver uit op politieke gronden, Boudewijn (990-995) eveneens. Over deze Zuid-Duitse bisschop is Stöver trouwens verkeerd geïnformeerd, met zijn beschouwing over diens positie slaat hij de plank mis en zodoende blijft hij als vanzelf zitten met Ansfried (996-1010) als enig mogelijke initiatiefnemer bij de verbouwing van de oorspronkelijke kerk en aan deze toeschrijving twijfelt hij geen moment. Dat in Alpertus van Metz' 'biografie' van Ansfried bij het noemen van diens merites met geen woord van deze bouw wordt gerept, vermeldt hij niet eens. Wel verwijst hij naar andere 'mogelijke bouwactiviteiten' van de bisschop uit die jaren, namelijk het klooster Hohorst, maar dat lijkt als architectonische

prestatie toch niet indrukwekkend. (Curieus genoeg blijft de abdij Thorn, een stichting van Ansfried van omstreeks 990, ongenoemd in dit verband). Al met al blijft de datering, 'vanwege typologische argumenten' (96; maar op 90: in verband met de opeenvolging van Utrechtse bisschoppen) tussen 975 en 1010 toch wat onzeker.

Ook deze studie wemelt van symbolen en citaten en veronderstelde politieke bedoelingen van de bouwers. In hoofdstuk V is de veelvuldig gebruikte term 'paltskerk' niet gelukkig. Een bisschoppelijke immuniteit is geen palts en het woord suggereert een wereldlijke macht en een wereldlijk machtsvertoon bij de bisschop van Utrecht die omstreeks 1000 (toen van een Stichts territorium nog geen sprake was) een anachronisme zijn, evenals de term 'landsheer' en een veronderstelde behoefte van de bisschop aan een 'Herrschersitz' in zijn kerk. Dat laatste leidt tot een hypothese omtrent de bouw van het westwerk waarvoor geen concrete aanwijzingen zijn. Wat betekent trouwens de stelling dat bisdommen en aartsbisdommen in die tijd relieken verzamelden om zich te 'legitimeren'? De wens tot een verhoogd aanzien van de kerk met alle financiële voordelen vandiën blijft buiten beschouwing. Er worden intussen wel heel veel politieke intenties toegeschreven aan de oude Ansfried, die overigens zeker geen onacceptabele kandidaat is voor het bouwheerschap van de vernieuwde Oudmunster.

De hele reconstructie is een spannend verhaal en de zorgvuldigheid waarmee de auteur daarbij te werk gaat, geeft er een hoge mate van geloofwaardigheid aan. Alles bijeen is dit een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de kerkbouw in de pre-romaanse en romaanse tijd. Dat veel in de reconstructie een sterk hypothetisch karakter heeft, is begrijpelijk gezien het beperkte bronnenmateriaal en de schaarste aan nog wel bestaande bouwwerken uit deze periode.

Na de lectuur van de drie studies moet men zich afvragen in hoeverre de gevolgde methode het onderzoek naar deze kerken ten goede is gekomen. Voor historici is het vanzelfsprekend dat de door de auteurs veelgeroemde 'historische context' bij zulk onderzoek een belangrijke rol kan vervullen. Zo'n aanpak leidde bijvoorbeeld in het geval van de Groningse Walburgkerk tot een aanvaardbare hypothese omtrent de bouwheer en daarmee omtrent de datering van de bouw, en zo kon ook de route waarlangs het drieconchenconcept Kampen bereikt zal hebben worden getraceerd. En niemand zal eraan twijfelen dat bij de bouw van een prestigieuze kerk de bouwheer daarmee eigen aanzien hoopte te vergroten. Maar het model dat de drie auteurs hanteren is, wij zeiden het al, veel beperkter en laat een veel groter ruimte aan hypothesen omtrent de bedoelingen van de opdrachtgevers, mits daaraan maar een machtspolitiek tintje gegeven kan worden. Die hypothesen blijken in de praktijk vergezocht en meermalen ontbloot van elke reële ondergrond, waardoor de architectuurhistorische conclusies die eraan verbonden worden in de lucht komen te hangen. Soms zijn ze volstrekt overbodig: wanneer de voogd van de dom in Keulen tevens voogd is van Rolduc hoeft men geen machtspolitieke intenties bij hem te veronderstellen om de invloed van de dom op de bouw van Kloosterrade aannemelijk te maken. En zou aan de binding van Hartbert met de hervormingsbeweging en aan de relatie van Plechelmuskerk met de opzet van de dom van Utrecht niet meer aandacht zijn besteed wanneer fantasieën omtrent 's bisschops partijpolitiek niet in de weg hadden gestaan? Aandacht voor de historische context van de bouwgeschiedenis van een monument kan niet genoeg worden toegejuicht, maar dan wel op een bredere schaal dan het gevolgde model toelaat. Dat lijkt slechts misverstanden in de hand te werken. Rest nog te melden dat al deze studies zeer royaal van uitnemende illustraties zijn voorzien.

G. P. Alders, e. a., *Het ontslaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting. Met een editie van de stadskeur van 11 november 1298 (Latijnse tekst en vertaling in het Nederlands)* (Hilversum: Verloren, 1998, 72 blz., f20,-, ISBN 90 6550 582 2).

Dit boekje is het resultaat van de samenwerking tussen vier auteurs, die vanuit archeologische, geografische, historische en diplomatische invalshoeken de vroegste stedelijke ontwikkeling van Beverwijk beschrijven. Die begint omstreeks 1250, nadat door de aanleg van een dijk het riviertje de Dije wordt afgedamd en de scheepvaartverbinding tussen het IJ en het noorden van Kennemerland wordt geblokkeerd. Aldus ontstaat de behoefte aan een overslagplaats voor goederen, en daarin voorziet op enige afstand van de bestaande woonkern Agathenkerke — en dat inzicht is nieuw — de nederzetting Wijk oftewel Beverwijk, die al snel uitgroeit tot een centrum van handel en nijverheid. Voor de inwoners daarvan vaardigt de Hollandse graaf Jan I in 1298 een stadsrecht uit, dat in dit boekje een belangrijke plaats inneemt. Tekstvergelijking leert dat het tot de Hollandse stadsrechtfamilie behorende recht van Beverwijk, anders dan wel gedacht is, niet is afgeleid van het Alkmaarse maar van het Medemblikse stadsrecht, dat op zijn beurt overigens wel op dat van Alkmaar terugvoert. De in de literatuur voorkomende bewering dat de graaf het stadsrecht al in 1299 zou hebben ingetrokken wordt met kracht van argumenten weerlegd, waarmee twee jaar geleden de viering van het zevenhonderdjarige Beverwijkse bezit van stadsrechten kon worden veiliggesteld. Een belangrijke vraag die wordt opgeworpen, is of Beverwijk zijn bestaan als stad te danken heeft aan een initiatief van de inwoners of aan beleid van de graaf. Anders dan bij enkele eerder onderzochte Hollandse steden doet zich in Beverwijk de situatie voor dat naast stad en graaf nog een derde partij bij het proces van stadwording betrokken is, namelijk de ambachtsheer. Daarmee komt de van elders bekende stadsontwikkeling 'van onderaf' in de knel, maar de auteurs besluiten dat het nadrukkelijk optreden van met name ambachtsheer Wolfert van Borsele toch ook als zodanig beschouwd mag worden.

Een tweede belangrijk bestanddeel van deze publicatie vormt het nauwgezette onderzoek naar een zevental hofsteden of huiserven aan de Breestraat. Door de informatie uit een oorkonde van 1302 te koppelen aan het uit de kadastrale plattegrond bekende verkavelingspatroon zien de auteurs kans om de exacte ligging van de afzonderlijke percelen aan te wijzen. Die ligging wordt nog eens bevestigd door archeologisch onderzoek, dat de in de oorkonde genoemde lakenhal aan het licht bracht. De eveneens bij opgravingen aangetroffen fundamente van een stenen woontoren dragen bij aan de karakterisering van de Breestraat als een in de laatste decennia van de dertiende eeuw onder invloed van de ambachtsheer tot ontwikkeling gekomen marktstraat. Gezien de ligging moet ze zijn voorafgegaan door het langs de oever van het Wijkermeer gelegen Slangenwegje, waarvan de auteurs veronderstellen dat het aanvankelijk een overslagplaats was van de abdij Egmond. Met de constatering dat Beverwijk tegen het einde van de veertiende eeuw ondanks de achteruitgang van haar lakennijverheid een door economische groei gesteunde bevolkingstoename kende, komen de auteurs tot de conclusie dat het toenmalige Beverwijk ook in economisch opzicht stad genoemd mag worden. Daarmee zetten zij zich aftegen het heersende beeld van Beverwijk als centrum van nijverheid met een plattelandskarakter. Op de tekst van de auteurs volgen edities van in de tekst genoemde bronnen, waaronder het stadsrecht, dat evenals de andere Latijnse stukken in hedendaags Nederlands is vertaald.

Hoewel hun onderzoek zeer gedetailleerd van aard is, schreven de auteurs een uiterst toegankelijk boekje; daarvan getuigen al de kleurrijke, met behulp van de computer vervaardigde reconstructies van het dertiende-eeuwse Beverwijk. Behalve die toegankelijkheid zorgt vooral de interdisciplinaire aanpak ervoor dat deze publicatie wat mij betreft een voorbeeld mag zijn